

PODRAVSKO SREDNJOVIJEKOVJE U ZRCALU KARTOGRAFSKIH IZVORA

MEDIEVAL PODRAVINA REFLECTED IN CARTOGRAPHIC SOURCES

Dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ

Zavod za arhivistiku,
pomoćne povijesne znanosti i filmologiju
Hrvatski državni arhiv
Zagreb

Primljeno: 20. 6. 2003.

Prihvaćeno: 11. 10. 2003.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 912.43 (497.5 - 3 Podravina "14/15"

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

SAŽETAK

Kartografski izvori 15. i 16. stoljeća jasno dokumentiraju transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine nastalu na razmeđu kasnog srednjeg i ranog novog vijeka. Procesi intenzivnih transformacija, koji su počeli prodorom Turaka u prostor Slavonije, svoju će punu snagu dobiti upravo u 15. i 16. stoljeću. Početak raspada velikih feudalnih vlastelinstava, ratne devastacije i formiranje varaždinske krajine nepovratno će promijeniti osobine prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine. Agrarna kriza potaknula je intenzivniju sječu šuma koja je za posljedicu imala ne samo vizualnu promjenu pejzaža, nego češće i duže poplave šireg dravskog zaleđa te snažniju eroziju tla. Mreža prometnih komunikacija prilagođava se novim okolnostima pa osobitu stratešku važnost dobivaju prometni pravci koji povezuju vojnokrajiske utvrde, osobito one pogranične. U izboru naselja koje nalazimo na kartama 15. i 16. stoljeća vlastelinstva i njihova selišta počinju ustupati mjesto utvrđenim vojnim naseljima i lokacijama odlučujućih bitaka. Na svim prikazanim kartografskim izvorima jasno se uočava trend prelaska srednjovjekovnog agrarnog društva u ranonovovjekovno vojno društvo podređeno obrambenim funkcijama.

Ključne riječi: Podravina, srednji vijek, kartografski izvori, prirodni pejzaž, kulturni pejzaž.

Key words: Podravina, Middle Ages, cartographic sources, natural environment, cultural landscapes.

OSOBINE TRANSFORMACIJE PRIRODNOG PEJSAŽA

Srednjovjekovna Podravina bila je mnogo šumovitiji prostor nego što je to danas. Iako ne raspoložemo pouzdanim podacima o prostornim arealima šumskih površina koji su se pružali duž dravskih terasa, sasvim je izvjesno da su one još u 16. stoljeću zapremale znatne površine. O tome svjedoče i podaci iz kartografskih izvora. Jedna od najstarijih karata hrvatskog prostora

koja sadrži i prikaz vegetacijskog šumskog pokrova je karta Hrvatske i Slavonije iz 1566. godine.¹ Izradio ju je Nicolo Angielini, habsburški kartograf i fortifikacijski stručnjak talijanskog podrijetla. Obavijesti na njegovoj karti možemo uzeti kao vrlo pouzdane jer je Angielini tih godina osobno obišao sva veća podravska utvrđena naselja i izradio njihove planove.² To nam jamči da je karta nastala na temelju autorova terenskog rada. Cijeli prostor koprivničke i đurđevačke dravske terase te padine Bilogore i Kalnika Angielini je označio kao iznimno šumovit prostor. Šume su zauzimale znatna prostranstva i sa sjeverne obale Drave, kao i južne obale Mure. Sličnu obavijest pruža i Hirschvogelova karta Hrvatske, Slavonije i Bosne iz 1573. godine.³ Šume su još činile kontinuirani pokrov podravske nizine sve do Valpova. S obzirom na klimatološke, geomorfološke i pedološke osobine promatranog područja, možemo pretpostaviti da se u najvećoj mjeri radilo o šumama hrasta lužnjaka (*Quercus robur*), topole (*Populus*), vrbe (*Salix*) te ostalim higrofilnim šumama i šikarama.

Angielinijev i Hirschvogelov prikaz podravskih šuma na simboličkoj je razini, bez oznaka njihovih stvarnih kvalitativnih i kvantitativnih osobina te granica areala. Ipak, takvi podaci, iako na ambijentalnoj, simboličkoj razini, predstavljaju značajan izvor za rekonstrukciju primarne vegetacije i osobine prirodnog pejzaža.

Agrarna kriza na pragu ranog novog vijeka potaknula je intenzivniju sječú šuma koja je za posljedicu imala ne samo vizualnu promjenu pejzaža, nego češće i duže poplave šireg dravskog zaleđa te snažnu eroziju tla. O razmjerima poplava svjedoče detalji sa spomenutih kartografskih izvora. Jedno od glavnih krajiških uporišta varaždinske vojne granice, Đurđevac, prikazan je na Angielinijevoj karti potpuno okružen širokom poplavnom zonom. Česte poplave uzrokovale su i česte promjene korita ne samo Drave, nego i dravskih pritoka,⁴ brojnih potoka u dravskom zaleđu. Tako vidimo da je koprivnički potok u vrijeme nastanka Angielinijeve karte tekao zapadno od grada, a ne južno kao danas. Da nije riječ o pogreški kartografa, svjedoči i spis gradskog poglavarstva iz 1645. godine u kojem se spominje da je potok Koprivnica tekao preko Duge ulice u Koprivnici.⁵ Na isti način potok je ucrtan i na Sambucovoj karti Ilirika iz 1573., kao i na Hirschvogelovoj karti iz 1572. godine.

Iz predočenih kartografskih izvora možemo zaključiti da je prirodni pejzaž srednjovjekovne Podravine bio mnogo šumovitiji i vlažniji nego danas. Bogati šumski kompleksi uz Dravu te česte poplave koje su uzrokovale eroziju zemljišta, ali i objekata (poznato je da je jedan od najvećih neprijatelja podravskih utvrda bila upravo erozija) bile su važan dio prirodnih osobina podravskih srednjovjekovnih pejzaža.

¹ "Croatiae et Slavonia/ Nicolo Angielini. Primjerak karte čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Beču (Nationalbibliothek), Cod. 8609.

² Više o Angielinijevu radu u Podravini usp. Mirela SLUKAN ALTIĆ, Povijest kartografskih radova na području grada Koprivnice, *Podravski zbornik*, 26/27, Koprivnica, 2000./2001., str. 63-73

³ Karta nosi naslov "Schlavoroniae, Croatiae, Carniae, Iстриae, Bosniae, finitimarumque regionum nova descriptio/ Augustin Hirschvogel". Primjerak karte čuva se u Kartografskoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva, sign. A.II.12

⁴ Opširnije o promjenama toka Drave i njezinih pritoka u području Podravine vidi: Mirela SLUKAN ALTIĆ, Hidroregulacije Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine, časopis Podravina, br. 2, Zagreb, 2002.

⁵ Tragovi starog toka još se mogu vidjeti iza hotela "Podravina". Usp. Ranko PALVEŠ, *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo: povijest, topografija, organizacija*. Koprivnica, vlast. naklada, 2001., str. 97

FUNKCIONALNE OSOBINE NASELJA I NJIHOVA HIJERARHIJSKA STRUKTURA

Kartografski izvori nastali tijekom 15. i 16. stoljeća donose prve kartografske podatke i o podravskim naseljima krajem srednjeg i početkom novog vijeka. Naime, zbog specifičnih osobina srednjovjekovne kartografije, nakon antičke Tabule Peutingeriane, sve do kraja 15. stoljeća podravska naselja na kartama nećemo nalaziti tijekom cijelog srednjeg vijeka.⁶ Ona se u kartografskim izvorima ponovno javljaju tek u drugoj polovici 15. stoljeća. Iako se zbog razmjerno malo podravske toponime ti podaci na prvi pogled čine vrlo oskudni, usporedbom izbora naselja koje su na svojim kartama prikazivali kartografi toga doba može se dobiti uvid u njihove funkcionalne osobine i hijerarhijsku strukturu, kao i osnove čimbenike organizacije prostora. Naime, svaki od kartografa je pri izradi karte napravio vlastiti izbor naselja koji je odlučio upisati u svoju kartu. Kao što ćemo vidjeti, taj izbor nije bio nimalo slučajan.

Izbor podravske naselja koje nalazimo na karti krajem 15. ili početkom 16. stoljeća bit će bitno drukčiji od izbora naselja koja ćemo nalaziti na kartama tijekom druge polovice 16. stoljeća. Te razlike jasno ukazuju na promjene u funkcionalnim osobinama naselja koje su posljedica promijenjenih povijesno-geografskih uvjeta njihova razvoja do kojih je došlo krajem srednjeg i početkom novog vijeka.

Prvu detaljniju kartu kontinentalnih dijelova hrvatskih zemalja predstavlja karta Francesca Rosellija (1447. - 1527.), poznatog firentinskog kartografa, nastala oko 1480. godine. Roselli je više godina boravio u Budimu na dvoru hrvatsko-ugarskoga kralja Matijaša Korvina, gdje je za njegove potrebe izrađivao karte. S obzirom na izbor toponima i konture obale, Rosellijeva karta nije nastala na temelju terenskog rada, nego kombinacijom podataka pisanih deskriptivnih izvora i srednjovjekovnih portulanskih karata. S obzirom na oblik pisanja toponima, autor se očito služio i hrvatskim izvorima. Zanimljivo je da je karta nastala ubrzo nakon premještanja uprave koprivničkog vlastelinstva iz Kamena (Kuvar) u Koprivnicu. Rosellijeva karta, usprkos svim ograničenjima (sitno mjerilo, malobrojni geografski inventar) i propustima (subjektivni izbor naselja), daje jasnu sliku srednjovjekovne Podravine kao feudalnog agrarnog društva u kojem feudalni posjedi imaju ključnu ulogu u upravnoj i društvenoj organizaciji života.

U području Podravine, Bilogore i zapadne Slavonije Roselli je označio sljedeća naselja. Južno od utoka Mure u Dravu označio je zasad nepoznati toponim Crusonicz. Taj se toponim na istom mjestu javlja i na nekim kasnijim kartama koje su nastale na temelju srednjovjekovnih izvora, ali nikada na kartama 15. i 16. stoljeća koje prikazuju recentnu situaciju. To može ukazivati na činjenicu da je riječ o toponimu starije generacije od ostalih na toj karti. Postoji mogućnost i da se radi o posjedu Crysnychya na koprivničkom vlastelinstvu koje se nalazilo u blizini Ludbrega. Spominje se 1477. godine u popisu posjeda koprivničkog vlastelinstva. Trag tog toponima možda predstavlja ime šume Križančije.⁷ Ipak, pitanje identifikacije tog toponima zasad treba ostaviti otvorenim.

Sljedeći je toponim, idući prema zapadu, Caphonicz koji bez sumnje označava Koprivnicu. To je ujedno najstariji dosad utvrđen spomen Koprivnice na nekoj karti. Kao što je već navedeno,

⁶ Sve do kraja 13. stoljeća srednjovjekovna kartografija uglavnom se ograničava na karte vrlo sitnih mjerila, pogotovo tzv. Mape Mundi, koje se, uz šturi geografski sadržaj, uglavnom bave isticanjem kršćanske predodžbe o nastanku svijeta. Tako na svim srednjovjekovnim kartama, uz "stvarne" geografske elemente, nalazimo prikaze iz Biblije ili mitova o stvaranju svijeta. Takav "imaginarni sadržaj" često zaprema veće površine karte od "prave" geografske stvarnosti. Početkom 14. stoljeća, razvojem pomorstva, pojava pomorskih karata - portulana najavit će novo doba obilježeno povratku na isključivo stvarne geografske sadržaje

⁷ Ranko PAVLEŠ, *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo*, str. 83

upravo neposredno uoči nastanka te karte Koprivnica postaje središtem vlastelinstva. Označavanje Koprivnice, a ne Kamena, samo potvrđuje aktualnost Rosellijevih podataka. Roselli je očito upravo koprivnički posjed smatrao najvažnijim podravskim posjedom jer je od svih označio baš njega, a primjerice đurđevačko, rasinjsko i ludbreško vlastelinstvo ne spominje (uz rub karte označen je Varaždin). Jugoistočno od Koprivnice označeni su Zdenci, sjedište istoimenog posjeda. Razlog označavanja tog naselja možda treba tražiti u činjenici što je 1478. godine u Zdencima održano zasjedanje slavonskog sabora o desetini.⁸ To bi ujedno potvrdilo okvirnu dataciju karte na 1480. godinu. Toponim Comegrad posve sigurno označava Kamengrad, sjedište vlastelinstva s feudalnom utvrdom, srušen oko 1446. godine (Marković, 1993./1994.; 116).⁹ Još južnije nalazimo označene Bijeje Stijene (Bielh Stiena), feudalno vlastelinstvo u dolini potoka Sloboštine, koje su 1543. zauzeli Turci,¹⁰ a obuhvaćalo je oko 20 sela.¹¹ Zanimljivo je da se trgovište Bijela Stijena u pisanim izvorima prvi put spominje 1482. godine,¹² što znači da se praktički istodobno pojavljuje u pisanim i kartografskim povijesnim izvorima.

Zapadno do Kamengrada Roselli je označio Drenovac i Stupčanicu. Drenovac je bio feudalni posjed koji se sastojao od 33 sela od kojih su sva propala tijekom turskih osvajanja. Na mjestu feudalne utvrde Drenovac danas stoji selo Drenovac. Prvi se put spominje 1421. godine, tijekom druge polovice 15. stoljeća je dobro naseljeno, a početkom 16. stoljeća gotovo pusto.¹³ Taj nam podatak ponovno potvrđuje da je Rosellijska karta nastala u 15. stoljeću. Stupčanica je također bilo veliko vlastelinstvo koje je 1491. činilo više od 50 sela, a koje su 1544. godine zauzeli Turci.¹⁴

Dakle, možemo vidjeti da je Roselli mjestimice raspolagao vrlo aktualnim podacima o sjedištima i veličini pojedinih posjeda. No, znakovito je da je prije svega označavao sjedišta posjeda s feudalnom kaštelom, očito svjestan njihove važnosti za buduću obranu od Turaka.

Sljedeću detaljniju kartu hrvatskih krajeva izradio je ugarski kartograf Lazarus (oko 1475. - 1528.) 1528. godine, samo dvije godine nakon bitke kod Mohača. Lazarusova karta je prva detaljnija karta Ugarske koja sadrži i prikaz hrvatskih zemalja u krupnijem mjerilu s obilnijim geografskim inventarom. Za šire podravsko-bilogorsko područje donosi gotovo 30-ak toponima! Karta je nastala u vrijeme prodora Turaka u Slavoniju i tijekom prvih turskih pustošenja po Moslavini i Podravini. Iako su na karti i dalje označena sjedišta vlastelinstava i pojedinih posjeda, označena su naročito ona koja su imala feudalne kaštele ili su se nalazila na važnijim putevima. Tako su, primjerice, označena gotovo sva veća naselja na Kolomanovu putu.

Za razliku od Rosellija, Lazarusovi toponimi su mađarizirani te ponekad znatno iskrivljeni, što bitno otežava njihovu pouzdanu identifikaciju. Uz Dravu, idući od Varaždina (na karti Warastzdinum) Lazarus označava sljedeće toponime: Ludbreg (Ludbergk), Rasinja (Kerstur), Koprivnica (Capronitza), Prodavić (Prodatz), Đurđevac (Zt.Georgwara), sve trgovišta i sjedišta vlastelinstava koji se nalaze na najvažnijem podravskom srednjovjekovnom putu, tzv. Kolomanovu putu.¹⁵ Uz Dravu su označeni još Bukovica (Bakwa) - posjed na đurđevačkom

⁸ Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*, JAZU i Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980., str. 78

⁹ Kamengrad ne treba miješati s Kamenom, nekadašnjim sjedištem koprivničkog vlastelinstva

¹⁰ Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, str. 235

¹¹ Mirko MARKOVIĆ, Prilozi povijesnoj geografiji i toponimiji srednjovjekovne Križevačke županije, *Radovi zavoda za znanstveni rad JAZU*, br. 3, Varaždin, 1989., str. 169

¹² Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, str. 173

¹³ Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, str. 176

¹⁴ Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, str. 440, 235

¹⁵ Usp. Hrvoje PETRIĆ, Srednjovjekovni putevi u Podravini, *Podravski zbornik*, br. 18, Koprivnica, 1992., str. 41-46

vlastelinstvu, danas Špišić Bukovica,¹⁶ Gabrovnica (Gabrovnitz) - feudalni posjed s utvrdom,¹⁷ Sv. Elizabeta (S. Elizabeth) - danas Pepelara kod Gole i feudalna utvrda na odvojkju Kolomanova puta prema Ugarskoj. Na području buduće varaždinske vojne granice spominju se još Sv. Benedikt (S. Bedenict) - srednjovjekovna župa u posjedu pavlina iz Streze, danas Stare Plavnice;¹⁸ Vrbovec (Wubenitz) - trgovište, sjedište posjeda s kaštelom, nastalo u 15. stoljeću na posjedu obitelji Pušić;¹⁹ Čazma (Czasma) - biskupski posjed, u 15. stoljeću veće gradsko naselje i sjedište biskupskog posjeda;²⁰ S. Bartul (S. Bartutz) - srednjovjekovna župa između Graca (Grech) i Sv. Martina u Črešnjevici;²¹ Gudovac (Gumbotz), Donja Vrijeska (Hermitel),²² Vrbovna (Werbovina),²³ Zdenci (Zdenitz), također poznato vlastelinstvo. Identifikacija toponima S. Stephanus kao Štefanja nije sasvim sigurna s obzirom na to da se on na Lazarusovoj karti nalazi nešto sjevernije, no s obzirom da se isti toponim na ispravnoj lokaciji javlja na ostalim kartama 16. stoljeća, najvjerojatnije je da je ipak riječ o Štefanju.²⁴ Na području budućega generalata upisan je i toponim Sinarast koji je ucrtan na području između Đurđevca i Zdenaca, a označava posjed Sejano hrastje koje se nalazilo nedaleko od pavlinskog samostana Sv. Ane na vlastelinstvu Dobra Kuća.²⁵ Označeni su još i Dubrava (Domktoz)²⁶ te Križevci (Crisna), od 1252. slobodni i kraljevski grad. Uz južne granice označena je Kutina (Kottina) trgovište, sjedište plemićkog posjeda s kaštelom, Jelengrad (Zarvaske), Ivanić? (Biene), Mogor (Mogerec), Črnc (Cerne) luka na rijeci Savi²⁷ i Kraljeva Velika (Walika). Istočno od područja budućega generalata naznačena su trgovišta i sjedišta vlastelinstava: Stupčanica (Saplonca),²⁸ Voćin (Atina),²⁹ Dobra Kuća, Zenišće i S. Demeter,³⁰ Trnkovac? (Tertzenitze)³¹ i Bijela Stijena (Beelatztena).

¹⁶ Ranko PAVLEŠ, *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo...*, str. 234

¹⁷ Zvonko LOVRENČEVIĆ, *Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji*, *Podravski zbornik*, br. 11, Koprivnica, 1985., str. 175

¹⁸ Nada KLAJIĆ, *Koprivnica u Srednjem vijeku*, biblioteka Podravskog zbornika, 19, Koprivnica, 1987., str. 32

¹⁹ Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, str. 171

²⁰ Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, str. 170

²¹ Ranko PAVLEŠ, *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo...*, str. 103

²² Po mišljenju Ranka PAVLEŠA, naziv Hermitel ovdje se, po svemu sudeći, ne odnosi na naziv mjesta, nego na ljude - pavline, tj. heremite koji su tu živjeli u samostanu Sv. Ane kraj sela Donje Vrijeske, sjeverno od Daruvara

²³ PAVLEŠ, *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo...*, str. 185, navodi da je posjed sličnog imena - Verbowc postojao u okolici Pavljanca i Fedinandovca. Vrbovna je srednjovjekovni posjed koji je dobio ime po rijeci Vrbovni. U tom smislu PAVLEŠ smatra da Vrbovnu ne treba izjednačavati s Obrovnicom.

²⁴ Do zabune u presjevernoj lokaciji toponima Sv. Stephanusa (Štefanje), kao i Sv. Benedicta (Stare Plavnice) vjerojatno je došlo zato što su u srednjem vijeku nešto istočnije, blizu Rače, postojale dvije župe s istim titularima: Sv. Benedikt - Bešenovac i Sv. Stjepan - Račica, inače susjedne jedna drugoj, kao i na karti. Autor je imao informaciju da su Sv. Stjepan i Sv. Benedikt blizu izvora rijeke Čazme, ali je taj izvor pogrešno time "doveo" ove župe u blizinu Koprivnice. Na taj zanimljiv podatak ukazao mi je Ranko PAVLEŠ.

²⁵ Kamil DOČKAL: Srednjovjekovna naselja oko Dobre Kuće, *Starine HAZU*, 48, str. 164-166, te prema usmenim napucima Ranka PAVLEŠA.

²⁶ Gradsko naselje nastalo u 13. stoljeću, biskupski posjed. Usp. Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi...*, str. 171

²⁷ Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi...*, str. 452

²⁸ Mirko MARKOVIĆ, u svom radu: Prilozi povijesnoj geografiji..., str. 169, tvrdi da je Saplunca posjed Rijeka uz rijeku Ilovu koji se u mađarskom obliku nazivao Saplunca

²⁹ Trgovište i sjedište vlastelinstva. Druga polovica 15. i početak 16. stoljeća jedino trgovište na tom vlastelinstvu. Usp. Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi...*, str. 176

³⁰ Kaštel i veleposjed u vlasništvu potomaka bana Tibolda koji su se prezivali Zenišćanski. Zenišćanski crkveni zaštitnik bio je Sv. Dimitrije. Zenišće je sredinom 14. stoljeća dobio privilegij za održavanje sajмова. Pretpostavlja se da se nalazi na čistini zvanoj Puska, između Velikog Struga i Save Usp. Mirko MARKOVIĆ, Prilozi povijesnoj geografiji..., str. 169

³¹ Mirko MARKOVIĆ, *Descriptio Croatiae...*, str. 94

Lazarusova karta nastala je na temelju terenskog rada. Samo tako možemo shvatiti mnoštvo toponima koje do tada ne susrećemo ni na jednoj karti hrvatskih zemalja. Poznato je, naime, da je Lazarus radio kao kartograf na ugarskom dvoru pa je karta neosporno nastala za potrebe obrane od Turaka. U području Podravine, Bilogore i Moslavine Lazarus je označio sva naselja s jačim središnjim funkcijama (trgovišta, sjedišta vlastelinstava, važna prometna čvorišta), osobito ona s feudalnim kaštelima. To potvrđuje činjenicu da je Lazarusova karta vjerojatno nastala upravo kao rezultat planova prilagodbe starih feudalnih kaštela novim, ratnim uvjetima. To potvrđuje i pomno označena granica turskih osvajanja. U tom smislu Lazarusova karta prikazuje posljednje trenutke feudalne srednjovjekovne Podravine te najavljuje novo, vojnokrajiško doba u razvoju Podravine.

Srednjovjekovna slika Podravine zadržat će se na mnogim kartama i nakon sredine 16. stoljeća. Rezultat je to izostanka terenskog rada kartografa i izrade karata na temelju starijih, već postojećih predložaka. Tako mnoge karte iz druge polovice 16. ili čak početka 17. stoljeća odražavaju srednjovjekovnu situaciju prije prodora Turaka. Takav primjer je već spomenuta Hirschvogelova karta Hrvatske, Slavonije i Bosne iz 1573. godine. Već letimičnim uvidom u naselja koje je kartograf označio na karti jasno je da se radi o srednjovjekovnoj mreži naselja.³² Zastarjelost prikaza potvrđuju i Hirschvogelove granice Slavonije u kojoj nema ni naznaka turskih osvajanja (u to vrijeme Turci su već osvojili područje do linije Pitomača - Rača). Slične prikaze nalazimo i na kartama Ugarske Wolfganga Laziusa iz 1556. godine,³³ Jacopa Gastaldija iz 1546.,³⁴ karti Hrvatske, Slavonije, Bosne i dijela Dalmacije Gerharda Marcatora iz 1594.³⁵ te na istoimenoj karti Johanna Bussemachera iz 1592. godine.³⁶

Novu sliku podravske stvarnosti dat će nam jedna do tada rijetkih karata nastalih terenskim radom. To je karta već spomenutog habsburškoga kartografa talijanskog podrijetla Nicola Angielinija iz 1566. godine. To je prva karta koja prikazuje sve promjene u prirodnom i kulturnom pejzažu Podravine koje su se dogodile nakon gotovo stoljetnih ratnih devastacija tijekom turskog osvajanja Slavonije. Kako je karta nastala u vrijeme utemeljenja kapetanijske organizacije varaždinske vojne granice te intenzivne obnove podravskih utvrda, nema sumnje da je nastala za vojnostrateške potrebe obrane od Turaka. Vrijeme je to najvećeg opsega turskog posjeda u Slavoniji nakon što su 1552. godine osvojili Čazmu i Viroviticu (područja pod turskom upravom označena su blijedocrvenom, a hrvatska zelenom bojom). Zanimljivo je da sva naselja na turskom području nisu označena simbolom polumjeseca, nego je pogranična zona između Crkvene na zapadu i Dobre Kuće na istoku, iako označena kao turski teritorij, očito bila prostor ničije zemlje (Rovišće, Gudovac, Kupinovac, Šandrovac i Moslavina). Tada na karti prvi put vidimo neka nova naselja kao što su Križ, (Zrinski) Topolovec, Đurđić, Cirkvena, Sv. Petar Čvrstec, Ivanska, Šandrovac i Kloštar Ivanić. Istodobno, nestaju mnogi srednjovjekovni kašteli, župe i vlastelinstva. Toponimi kao što su Garbonok, Mogor, Stari Gradac, Bakwa zauvijek posve nestaju s karata. Ti su kašteli uglavnom srušeni ili naprosto napušteni tijekom prodora Turaka

³² Zanimljivo je da se na Hirschvogelovoj karti prvi put javlja i Kakinja kao "Kackin", ucrtana na mjestu današnjeg Legrada

³³ Karta nosi naslov "Tabula Hunagiae ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Stigionien. Cardin. Secretariu...". Unikatni primjerak karte čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Budimpešti

³⁴ Karta nosi naslov "La vera descrittione di Tutta la Ungheria...", a čuva se u Vatikanskoj biblioteci u Rimu

³⁵ Karta nosi naslov "Slavoniae, Croatiae, Bosniae cum Dalmatiae parte". Primjerak karte čuva se u Kartografskoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva, sign. A.II.2

³⁶ Karta nosi naslov "Slavoniae, Croatiae, Bosniae & Dalmatiae pars maior". Primjerak karte čuva se u Hrvatskom povijesnom muzeju, inv. broj 3814

(znakovito je da su feudalni kašteli u zapadnom dijelu budućega generalata, kao i zapadno do njega uglavnom u to vrijeme još sačuvani). Među srednjovjekovnim trgovištima sačuvali su se prije svega oni kašteli koji su se tijekom 16. stoljeća mogli prilagoditi novonastalim vojnokrajiškim potrebama (Koprivnica, Ludbreg, Čazma, Ivanić, Đurđevac, Grabovnica, Križevci). Ostala nezaštićena srednjovjekovna trgovišta i selišta ostajala su gotovo pusta. Pojavljivanje novih naselja na Angielinijevoj karti ne znači da je riječ o novim naseljima, nego o novim funkcionalnim obilježjima njihova razvoja. Angielini je, naime, označavao prvenstveno naselja s obrambenim funkcijama, a izostavljao ona strateški manje važna. Iako je, dakako, riječ o subjektivnom viđenju prostora, karta jasno odražava povijesni kontekst u kojem je nastala, ali i određenu hijerarhijsku strukturu naselja podređenu obrambenim funkcijama.

Kao ključne vojnokrajiške utvrde podravsko-bilogorskog prostora Angielini je označio Koprivnicu, Đurđevac, Ivanić i Križevce koje je prikazao u shematiziranim tlocrtima. Obrambena snaga naselja nije samo jamčila veću sigurnost, nego je u to nesigurno vrijeme ujedno bila i dominantan poticajni čimbenik razvoja naselja. Naime, slabljenjem trgovačkih i proizvodnih funkcija, obrambena snaga bila je presudni čimbenik funkcionalne i morfološke organizacije prostora. To nam potvrđuje i prvi put ucrtana mreža prometnih komunikacija na području varaždinske vojne granice.

I prometne komunikacije su se morale prilagoditi novoj organizaciji prostora. Dok je u srednjovjekovno-feudalno doba dominantan prometni pravac bio sjeverozapad-jugoistok (put kralja Kolomana), sada je zbog nove granice prometna mreža preusmjerena duž granice prema jugu. Dio starog pravca Kolomanova puta sačuvao se na vezi Varaždin - Koprivnica - Đurđevac, a nekadašnji odvojeci prema Križevcima, Cirkveni i Ivaniću dobili su novi značaj kao glavne vojnokrajiške prometnice varaždinske vojne granice. Taj se put nastavljao duž pograničnih područja Hrvatske, povezujući ključne vojnokrajiške utvrde sve do Senja. Dakako, osim tih koje je označio Angielini, postojali su i drugi putovi, ali je on izdvojio one strateški najznačajnije. Povezivanje vojnokrajiških utvrda te uopće Vojne krajine imalo je ključnu ulogu u obrani preostalih dijelova hrvatskih zemalja pa tako i podravskog prostora.

Nova funkcionalna osnova razvoja naselja odrazila se u novoformiranoj hijerarhijskoj strukturi naselja u kojoj ključnu ulogu imaju strateški čimbenici. Mreža prometnih komunikacija također je prilagođena ponajprije povezivanju vojnokrajiških utvrda, a nekadašnji trgovački pravci gube prijašnji značaj. Novi tip utvrda prilagođen vojnim potrebama uvelike je odredio i fizionomska obilježja naselja, kao i osobine kulturnog pejzaža cijelog podravsko-bilogorskog prostora.

Proces formiranja nove funkcionalne mreže naselja u punom smislu doći će do izražaja postavljanjem nove granice Žitvarskog mira (1606.) kada će se habsburško-osmanska granica u području Podravine povući nešto istočnije na liniju rijeke Ilove. Privremena stabilizacija granica, koja će trajati do kraja 17. stoljeća, omogućit će snažniju organizaciju vojnokrajiškog društva, i to ne samo u smislu utvrđivanja većeg broja naselja. Brojne vojne posade u vojnokrajiškim utverdama Podravine zbog opće krize i prekida mnogih trgovačkih veza bile su upućene na opskrbu gotovo isključivo na razini lokalnog tržišta. Tako je vojno društvo poticalo i obnovu agrarnog društva pa se, uz brojne vojne utvrde, početkom 17. stoljeća ponovno javlja sve više seoskih naselja. Sliku tako formiranog vojno-agrarnog krajiškog društva prikazuje karta Johanna Winklera iz 1639. godine.³⁷ Ta vrlo neobično orijentirana karta (prema istoku!) donosi niz novih

³⁷ Karta se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, fond Ujedinjena Generalkomanda, uvezani spisi Varaždinskoga generalata

podataka. Uz glavne vojnokrajiške utvrde Varaždin, Križevce, Koprivnicu, Đurđevac, Ivanić, Čazmu i Rovišće koji su, s obzirom na svoja funkcionalna obilježja, predstavljali najvišu hijerarhijsku razinu naselja, sada nalazimo gustu mrežu manjih agrarnih naselja čiji je razvoj dodatno potaknut kolonizacijskim procesima. Oslobođenjem Slavonije 1699. godine i stabilizacijom habsburško-osmanske granice na Savi omogućen je ponovni snažniji razvoj trgovine koja će potaknuti nove procese preoblikovanja funkcionalne i morfološke strukture naselja, prometne mreže, kao i potrebe nove “civilno-prostorne” organizacije prostora.

POJAVA TOPONIMA NA ŠIREM PODRUČJU PODRAVINE, BILOGORE I MOSLAVINE U KARTOGRAFSKIM IZVORIMA 15. I 16. STOLJEĆA

Toponim	Roselli, 1480.	Lazarus, 1528.	Hirschvogel, 1573.	Bussemacher, 1592.	Angiellini, 1566.
Varaždin	-	Waradsinum	Warasdin	Warasdin	Warasdin
Križančija?	Crusonicz	-	-	Cosnuitz	-
Ludbreg	-	Ludbergk	Luberg	-	Lubreg
Rasinja	-	Kerstur	Rašin	-	-
Apatovec	-	-	-	Apoteuitza	Aprovica
Kuzminec	-	-	-	-	Kosminski
Garbonok	-	-	Gorbonok	-	-
Glogovnica	-	-	-	-	Glogovniza
Koprivnica	Caphonicz	Capronitza	Kaproncza	Copranitz	Copreinitz
Prodavić	-	Prodatz	Prodowis	Produit	Brodawiß
Kupinovec	-	-	-	Copindatz	Kopinouatz
Domankuš	-	-	-	Doniscuhuso	Domankhus
Kontovac	-	-	Candoc	Candotz	-
Šandrovec	-	-	-	-	Schandrouvatz
Đurđevac	-	Zt. Georgwara	Zentsergwara	S. Georwara	S. Georgen
Bukovica	-	Bakwa	-	Buschentz	-
Dišnik	-	-	-	Dischin	-
Gabrovnica	-	Gabrovnitz	-	-	Grabovniza
Sv. Elizabeta	-	S. Elizabeth	S. Elizabeth	S. Ewrsebeth	-
Bijela Stijena	Bielh Stiena	Beelatztena	Welestina	Welestina	Bela Stena
Stupčanica	Stupcanica	Saolonca	Sapronicza	Sapronica	Stupranicza
Grđevac	-	-	Cordova	Gordona	-
Garignica	-	-	Garigneza	-	-
Garić	-	-	Garick	Garukh	-
Zdenci	Zdenci	Zdenitz	Istenz	-	Sdenz
Palična	-	-	Paliezno	Paliczno	-
Pašian	-	-	Passion	-	-
Dianovec	-	-	Dianocz	Dianoc	-
Voćin	-	Atina	-	Atina	-
Pakrac	-	-	Peckericz	Pekeritz	Pakhriz
Sirač	-	-	Zirich	-	Zirich
Gradec	-	-	-	-	Gradaz
Đurđić	-	-	-	S. Ieorg	St. Georg
Z. Topolovac	-	-	-	Topluen	Toplouaz
Križ	-	-	-	-	Heiligenkreuz
Sv. Petar Čvrstec	-	-	-	-	Sv. Petar
Cirkvena	-	-	-	Terqjena	Zerkvena
Vrbovec	-	Wubenitz	-	Wronick	Wrboban
Štefanje	-	S. Stephanus	-	-	S. Stefann
S. Plavnice	-	S. Benedict	-	-	-

Obrovica?	-	Werbovina	-	-	-
Sv. Bartul	-	S. Bartutz	-	-	-
?	-	Sinhrast	-	-	-
V. Sredice?	-	Hermitel	-	-	-
Dobra Kuća	-	Dobra Butic	Dobrokula	Dobrokautz	Dobrokutz
Gudovac	-	Gumbotz	-	-	Gudouatz
Rovišće	-	-	-	Rowischo	Robitsch
Čazma	-	Czasma	Czasma	-	Zasma
Ivanska	-	-	-	-	S. Johann
Klošar Ivanić	-	-	-	Closter	Kloster Ivanitz
Ivanić	-	-	Iwanicz	Iwanich	Ivanitsch
Križ	-	-	-	-	Heiligenkreuz
Dubrava	-	Domktzo	Dombro	Dombro	Dombra
Rača	-	-	Racza	Ratza	-
Križevci	-	Crisna	Zum Kreuz	Kreuz	Kreuz
Mali Kalnik	-	Kamleg maius	Klein Kenmclc	-	Klein Kamnik
Veliki Kalnik	-	Kemleg minus	Gross Kenmclc	-	Gross Kamnik
Jelengrad	-	Zarvaske	-	-	Jelengrad
Moslavina	-	Monozlo	-	Moslowing	Moslavina
Mogor	-	Mogerec	-	-	-
Kutina	-	Kottine	-	-	-
Kraljeva V.	-	Walika	Belicka	Velica	Velicha
Tertenitze	-	Trnkovac	-	-	-
S. Demeter	-	S. Demeter	-	S. Demeter	-
Zenišće	-	Zenitze	-	-	-

SUMMARY

Cartographic sources dating from the 15th and 16th centuries clearly document the transformation of natural environment and cultural landscape in Podravina which occurred in the period between late Middle Ages and early New Age. The processes of intensive transformations initiated by the Ottoman raids onto the territory of Slavonia were in their full progress in the course of the 15th and 16th centuries.

The beginning of downfall of great feudal estates, war devastations and the establishing of the Varaždin military frontier brought along irretrievable changes in the natural environment and cultural landscape of Podravina. The agrarian crisis caused more intensive tree-felling, which resulted not only in a visual change of the landscape but also more frequent flooding on the wider territory in the hinterland of the river Drava, as well as an intensified soil erosion. The network of traffic communications had to adjust to these new circumstances through shifting the strategic importance to traffic directions connecting the fortifications on the military frontier, especially those near the borderline. In the selection of settlements presented on maps in the 15th and 16th centuries, feudal estates and homesteads are gradually replaced by fortified military settlements and locations of decisive battles. In all presented cartographic sources there is a clearly visible underlying trend of transforming the medieval agrarian society into an early new age military society entirely focused on its defence role.

Slika 1: Šumski prirodni pejisaž i funkcionalna organizacija naselja Podravine na karti Nicole Angielinija iz 1566. godine

Slika 2: Osobine prirodnog pejisaža i srednjovjekovna organizacija prostora Podravine na karti Augustina Hirschvogela iz 1573. godine

Slika 3: Koprivnički kraj na karti Johannes Sambuca iz 1572. godine

Slika 4: Srednjovjekovna Podravina na karti Francesca Rosellija iz 1480. godine

dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ PODRAVSKO SREDNJOVIJEKOVJE

Slika 5: Mreža podravskih posjeda srednjovjekovne Podravine na Lazarusovoj karti iz 1528. godine

Slika 6: Vojnokrajiško društvo varaždinske vojne granice 1639. godine